

УДК 92 (Мигулін О. О., Зубко Я. П.) (0:59)

Олексій Мигулін і Яків Зубко — видатні теріологи

Олексій Мигулін (1893–1989)

У повоєнних п'ятдесятих і у подальші довгі роки рано вранці вулицею Дзержинського крокував немолодий огрядний чоловік. У його своєрідній зовнішності було важко визначити рід його занять. Бувала шкіряна куртка, одягнутий на плече потертий ягдташ, в якій містився неодмінний згорток зі сніданком. Він жив у передмісті Харкова, у Липовому гаю, а приїжджав в місто раною електричкою, потім трамваем. Молодь, що поспішала на пару, обганяючи його, шанобливо віталася. Нічого у зовнішності чоловіка не було професорського, та й при спілкуванні з ним перший час не вірилося, що це він, знаменитий Мигулін.

Відомий учений — зоолог, Олексій Олексійович Мигулін, по праву був видатним дослідником фауни України. Будучи за покликанням природолюбом, натуралістом, він з незмінним прагненням від студентського віку віддавав себе науці про світ тварин у всіх його прояхах. Універсалізм ученого відбитий в багатьох працях, присвячених і ссавцям, і проблемі захисту рослин від комах-шкідників, і в організації мисливського господарства в Україні, інших проблемах прикладної зоології. Не випадково у всі часи колеги губилися у тому, ким був Мигулін, теріологом чи ентомологом. А був він людиною науки, глибоко компетентною в багатьох галузях знань. Він успішно поєднував дослідження в галузі фауністики і екології хребетних, переважно ссавців, з проблемами сільського господарства. О. Мигуліна знали і як авторитетного еколога-фауніста, і як зоогеографа. Багато років він присвятив вихованню зоологів, у тім числі й прикладників, що працюють у сфері захисту рослин.

Народився Олексій Мигулін 20 вересня 1893 р. на Харківщині, в селищі Двурічний Кут Дергачівського району, у сім'ї священика. Закінчивши 1913 р. гімназію у м. Суми, він поступив на природничо-історичне відділення Фізико-математичного факультету Московського університету, який закінчив в 1917 р. з дипломом I ступеня за фахом «зоологія». Серед видатних діячів науки, що тоді викладали в університеті, були такі неперевершені авторитети в зоології, як О. Северцов, Г. Кожевніков, С. Огньов, що стало безперечним чинником наукового зростання молодого дослідника. Здатного і цілеспрямованого молодого зоолога залишили на кафедрі зоології для підготовки до професорського звання.

Революційні події в країні змінили плани, і у серпні 1918 року він повернувся в Україну і протягом 1918–1922 років викладав природознавство у середніх школах м. Суми. Завершивши кар'єру на викладацькій ниві, він повернувся до початої ще 1915 року, коли він працював у Харківському ентомологічному бюро, роботи у сфері щонайгострішої в країні проблеми — боротьби зі шкідниками сільського господарства. Зокрема, протягом 1922–1924 рр. він працював старшим ентомологом Сумського управління Цукротресту, 1924–1925 рр. — старшим ентомологом Харківської губернської станції захисту рослин, 1925–1929 рр. — завідувач Центральною станцією захисту рослин Наркомзему УСРР, згодом — заступник директора Українського тресту по боротьбі зі шкідниками сільськогосподарських рослин, завідувач сектора Українського НДІ захисту рослин в Харкові.

Одночасно із питаннями захисту рослин О. Мигулін займався проблемами ведення мисливського господарства, керуючи Українською системою «Заготпушнина», тривалий період співпрацював з кафедрою зоології Харківського університету, очолюваної академіком А. Нікольським. У 30-ті роки він очолював Державну програму з промислу і постачання на міжнародний ринок «м'якого золота», хутровини, одного з головних джерел отримання валюти, необхідної для промисловості країни, що розвивалася.

У 1940-му році, після захисту докторської дисертації, О. Мигулін був обраний завідувачим кафедрою зоології Української сільськогосподарської академії. У подальшому, з 1956 по 1971 р. професор Мигулін — завідувач кафедрою зоології та ентомології Харківського сільськогосподарського інституту. Перебуваючи на цій посаді, Олексій Олексійович віддавав багато сил учбовому процесу, чимало часу приділяв поширенню знань, редагував кілька наукових видань, а 1960 року видав підручник «Зоологія» для сільськогосподарських вузів.

Його інтерес до ссавців в 1917 році «вибухнув» монографією «Ссавці Харківської губернії (рукокрилі, комахоїдні, гризуни)», тираж якої майже повністю загинув. Збереглися лічені екземпляри. У 1929 році він видав «Визначник звірів України», в якому, окрім таблиць до визначення видів, помістив докладний огляд географічного поширення ряду видів ссавців, використавши всі доступні на той час колекції і літературні джерела.

У 1938 році побачила світ капітальна праця Олексія Олексійовича — «Звірі УРСР (матеріали до фауни)», що відіграла величезну роль у розвитку еколого-фауністичних досліджень в Україні, і не втратила свого значення до цього дня. Власне, на основі цієї праці ним і була підготовлена докторська дисертація «Фауна ссавців України», яку він успішно захистив 1940 року в Київському державному університеті. Ним опубліковано також ряд статей, що присвячені спірним питанням зоогеографії та походження сучасної фауни. У повоєнні роки він розширив дослідження з екології мишоподібних гризунів і комах, обґрунтував недоцільність тотального впровадження хімічної боротьби зі шкідниками польових культур.

Інтерес до ссавців у людини, що значною мірою присвятила себе теорії і практиці боротьби зі шкідниками сільського господарства, був пов'язаний з періодами історії країни, коли гризуни складали основну групу шкідників рільництва. Олексій Олексійович був піонером упровадження в практику методів прогнозу масового розмноження гризунів, комах, прийомів боротьби з ними. Ряд значущих досліджень і впроваджень здійснено ним спільно з чудовим зоологом, професором Аверіним Віктором Григоровичем.

Підсумок наукової діяльності Олексія Олексійовича — понад 150 наукових робіт, присвячених питанням фауністики і систематики, екології, зоогеографії, мисливствознавства і ентомології. Його перу належать монографії та підручники, на яких росте вже третє покоління зоологів. Його праця «Звірі УРСР» є неперевершеним дотепер оглядом теріофауни України, а численні спеціальні наукові статті — важливим джерелом знань про стан фауни у ті часи, коли вона не була затиснута у вузькі межі заповідного фонду і коли зоологічні проблеми полягали не у підтриманні життєздатних популяцій окремих видів, а у контролі спалахів чисельності видів, що успішно освоювали сільськогосподарські лани, та нарощенні чисельності мисливських видів, що давали важливу для країни сировину.

Помер Олексій Олексійович 1989 року, на 96-му році життя.

Яків Зубко (1899–1968)

У оцінках людей, що особисто знали вченого-зоолога, педагога, декана факультету, доцента Якова Пантелеймоновича Зубко різночитань немає. У спогадах старшого покоління він — відомий український зоолог. Його наукова спадщина — публікації в області теріології, ґрунтовні роботи з високим рівнем достовірності, результат величезної праці.

В оцінках колишніх учнів він був вчителем. Саме тією людиною, яка вихвала в молодих душах перші паростки пізнання і доброти. Студенти позаочі, без іронії, щиро звали його «наш батько». Він і був таким для хлоп'ят, сільської дітвори, що приїхала в чуже, незнайоме місто вчитися «на вчителя»... Все життя віддавши сфері народної освіти, Яків Пантелеймонович здобув величезний авторитет у колег. Він був творцем, і дні його життя проходили в безупинних турботах про день завтрашній. У молоді роки — це були турботи про народну освіту. У повоєнні роки він відновлював інститут, будував учбові бази, викладав. З дитячих років і до останніх днів нога в ногу він йшов з віком, з яким народився в один день. Із століттям, повним труднощів і протистоянь, революцій і воєн. Двадцятье сторіччя у всьому своєму достатку змін і невлаштованості відбилося на біографії цієї людини, не нанісши йому, проте, втрат в області людяності і душевності.

Народився Яків Пантелеймонович 27 жовтня 1899 р. у сім'ї коваля в місті Гадяч, що на Полтаві. У Гадячі закінчив 4-класну приходську школу, потім 4-класне вище початкове училище. У 1917 р., закінчивши дворічні педагогічні курси при цьому училищі, отримав кваліфікацію вчителя початкової школи. Після закінчення педагогічних курсів два роки працював вчителем в Гадячі, і одночасно продовжував вчитися у вечірній реальній гімназії, після закінчення якої у 1919 році здобув освіту за шість гімназичних класів. У 1920 р. поступає на природниче відділення Полтавського педагогічного інституту, пізніше перетвореного в Інститут народної освіти, і закінчує його 1924 р. Будучи студентом, він суміщав навчання з роботою вчителя в трудовій школі, пізніше — лаборанта кафедри зоології в Інституті.

З 1926 року його життя пов'язане з Харковом. Того року його було зараховано до аспірантури на кафедру зоології при Харківському науково-дослідному зоолого-біологічному інституті народної освіти. Одночасно з проходженням аспірантури викладає біологію на робітфаку. У 1930 р., після закінчення аспірантури, Якову Пантелеймоновичеві присвоєно кваліфікацію науковця. За рік до того (1929 р.) Інститут народної освіти було реорганізовано, і на його базі створено два вузи — Педінститут і Держуніверситет. Яків Пантелеймонович залишився працювати в першому з них (нині — Харківський педагогічний університет). Тут він продовжив роботу на посаді завідувача кафедрою зоології та декана факультету. 1937 р., після захисту дисертації «Ссавці фауни Нижнього Дніпра», йому присуджено вчений ступінь кандидата біологічних наук, а 1939 р. — звання доцента.

У 1941 р., з початком війни, Яків Пантелеймонович евакуювався з сім'єю до Луганської (Ворошиловградської) області, а потім — до Середньої Азії, у м. Китаб Бухарської області, де завідував дитячим будинком. У березні 1942 р. після повернення радянських військ у східну України «Мінпрос» відкликав його у Ворошиловградський педінститут, що тоді відновив роботу, але у серпні того ж року внаслідок змін обстановки на фронті, інститут і його співробітники знову були евакуйовані на схід. Проте евакуація зірвалася, всі потрапили в оточення, і протягом півроку Яків Пантелеймонович переховувався в с. Червоний Яр на Луганщині, працюючи комірником у лісництві. Після звільнення Луганська повернувся на колишню роботу до педінституту, де посів посаду доцента і завідувача кафедрою. Відновлював матеріальну базу, брав участь в оборонних роботах. Скоро знову довелося евакуюватися, і восени 1943-го він знову повернувся до Луганська.

У грудні 1943 р. він був відкликаний Мінпросом України до Харкова для роботи в Педінституті на посаді доцента, завідувача кафедрою зоології, потім заступника директора з наукової роботи. 1948 р. він став деканом Природно-географічного факультету.

З властивою йому енергією відновлював втрачене, створював базу практик, організовував дальні студентські експедиції-практики. Зоолог і педагог, Яків Пантелеймонович ясно розумів, що «робити» вчителя-біолога тільки в аудиторії означає випускати у світ людину з обмеженими кругозором і знаннями. От чому він дуже ревно відносився до проведення учбових практик. Із захватом давні студенти Якова Пантелеймоновича згадують про дальні піші походи через кавказькі перевали, зоряні ночі в горах, цікаві зоологічні екскурсії, рідкісних гірських птахів і звірів. Народжувалися люди, закохані в професію, що здобували навички біогеографа, натураліста широко профілю. У фондах Харківського музею Природи зберігаються експонати (птахи і ссавці), зібрані під час цих студентських експедицій.

Яків Пантелеймонович особисто керував зоологічною практикою студентів. Щорічно в с. Гайдари, що у Змієвському районі на Харківщині, він вивозив студентів 1–2-го курсів і вів тематичні екскурсії. Більше всього в цю пору його гнітила відсутність стаціонарної бази для проведення практик. Студенти, та й сам керівник жили на околиці села у величезному сараї — вкритій солом'яною «клуні». Тут же готували їжу, тут же здійснювалися лабораторні заняття. Повертаючись з екскурсії і відпустивши студентів, Яків Пантелеймонович сідав на лавку у будиночку стаціонару і скрушно зігхав з приводу своєї мрії — побудувати біостанцію.

І від мрії своєї відступитися він не міг. Поряд, через дорогу від біостанції, на порожній галявині методом «народного будівництва» він почав будівництво. Як декан факультету, Я. П. Зубко в порядку реалізації «Трудового семестру» направляв групи студентів на цегля-

ний завод, де вони заробляли для інституту цеглу. Їх студентськими працями і розвернулося будівництво біостанції в околицях с. Гайдари.

На щастя, знайшовся надійний сподвижник в особі заступника директора з адміністративно-господарської роботи — п. Тредіт. Як і Зубко, він, селянський син, опинившись під час війни в Європі, був зачарований небаченою досі архітектурою замків і палаців. Він робив зарисовки, залишав на пам'ять химерні силуети будівель, готику церков. Ще йшла війна, а він мріяв побудувати у себе на батьківщині подібні будівлі — загострені, під червоною черепицею, з балконами-еркерами. Доля звела їх в інституті, і вони разом узялися за реалізацію мрії, кожен своєї. Врешті, 1955 року виріс прекрасний палац з високим гребенем даху, критим червоною черепицею, з флюгером, стилізованими ліхтарями. Поряд — ще один просторий корпус з суцільним балконом кругом мезоніну. Упорядковувалася і озеленювалася територія. А наступного року рішенням Міносвіти, у зв'язку з передбачуваним надлишком учителів-природників, в Харківському педінституті було ліквідовано природничий факультет. Все його «надбання» кудись розійшлося. Новеньку, ще «не випробовану» біостанцію було перетворено у спортивний табір.

Студентів трьох курсів і викладачів влили до складу біологічного факультету Харківського університету. Яків Пантелеймонович посів скромну посаду доцента кафедри зоології хребетних. Читав лекції з зоогеографії, спецкурси, займався дослідницькою роботою в галузі вивчення гризунів, керував дипломниками. Масштаби його діяльності істотно звужилися. Правда, колишні студенти педінституту як і раніше, тягнулися до свого «декана», йшли до нього зі своїми бідами і людськими сумнівами (університет з якимсь снобізмом зустрів цих, в основному сільських хлоп'ят, які розмовляли, як і Яків Пантелеймонович, на «мові»). І він був опорою цього «острівця» своїх вихованців у бурхливому і непередбачуваному світі, де був інший декан, маститі професори, зарозумілі студенти. Там, де декана не називали «батько»..., та й нікого так не називали.

Він проводив учбову практику в Гайдарах, був призначений завідувачем біостанції і багато що робив для зміцнення її матеріальної бази і організації навчання. Серце у Якова Пантелеймоновича «хворіло» за все. З часу роботи у педінституті його компетенція декана поширювалася, здавалося б, на не специфічну діяльність. Приходили «поплакатися в жилетку», порадитися, зверталися за допомогою. Він не відмахувався від заплаканої дівчинки з її приватними проблемами, а, вислухавши її, одягав незмінний солом'яний капелюх, брав під пахву таку ж незмінну шкіряну теку і відправлявся, наприклад, до військової академії залагоджувати відносини двох молодих людей, його студентки і курсанта. І були весілля, складалися міцні сім'ї. Він знав, чим живе — і в духовному, і у фізичному сенсі — кожен студент, особливо з числа сиріт, хворих (були поранені діти війни, інваліди). Він обожнював талановитих студентів і щосили прагнув допомогти їм, виручав чим міг.

Протягом 48 років своєї трудової діяльності Яків Пантелеймонович успішно суміщав педагогічну роботу з науковими дослідженнями. Його перу належать роботи про ссавців Полтавщини та південних теренів України. Разом із вивченням своєї «головної» групи — гризунів-полівок, ряд праць він присвятив питанням екології і зоогеографії. Визнаний польовий зоолог та еколог, він був учасником різноманітних конференцій і з'їздів. Ним опубліковано багато методичних посібників, програми з учбових курсів — загальної біології, зоології, екології, зоогеографії, еволюційного вчення.

Більшу частину життя Яків Пантелеймонович віддав викладацькій роботі у Вищій школі. Він натхненно читав лекції з багатьом біологічних курсів, як деколи цього вимагає робота у педвузі. Від «Порівняльної анатомії» та «Екології» до «Зоогеографії». Свої знання, любов до природи, свою організованість у роботі він передавав молоді, і багато хто з його вихованців із вдячністю знімає шапку перед пам'яттю цієї людини. Помер Яків Пантелеймонович Зубко 23 грудня 1968 року після важкої хвороби. Помер на трудовому посту, покинувши кафедру за станом здоров'я тільки за місяць до своєї смерті.

Ігор Кривицький, Ігор Загороднюк